prepoziţii; timpuri şi moduri verbale) şi de construirea propoziţiilor subordonate. Negaţiei îi este rezervat un paragraf special (p. 197—200).

Analiza stilului *Istoriilor* este împărţită în două capitole de pondere aproape egală: alegerea cuvintelor (p. 205—247) şi construcţia frazei (p. 247—318). Observaţiile fine şi pertinente ale lui de Foucault sînt încununate în această parte a lucrării de o caracterizare amplă a artei de scriitor a lui Polibiu (p. 301—318) care prefigurează în mare măsură concluziile generale ale volumului (p. 319—324). Caracterul prudent şi moderat al acestora din urmă onorează metoda cercetătorului, de loc tentat să se lanseze într-o deformare subiectivă a datelor concrete pe care le supusese, ordonate, unei analize riguroase. Volumul este încheiat de un sumar Indice de materii (p. 391—393).

Această scurtă trecere în revistă ne poate convinge cu uşurinţă că lucrarea lui J.-A. de Foucault va rămîne lungă vreme o carte-standard, un volum de referinţă indispensabil oricărui cercetător interesat de κοινή în general şi de opera lui Polibiu în special. Vom spune însă, totodată, că tocmai reuşita unui asemenea volum scoate şi mai mult în evidenţă necesitatea orientării studiilor de vocabular şi de gramatică pe alte căi, nu mai puţin fructuoase: prezentarea descriptivă a **sistemului** gramatical şi analiza alcătuirii **cîmpurilor semantice** privilegiate din lexicul lui Polibiu vor alcătui în mod armonios replica sincronică şi lăuntrică a analizei externe şi comparativ-istorice pe care a dus-o la bun sfîrşit cercetătorul francez.

Dan Sluşanschi

DEMETRIO MARIN, *Tra grammatica latina e storia antica*. Matera, F-lli Montemurro, 1972. 383 p. in 16°. (Biblioteca di Cultura diretta da Giovanni B. Bronzini, Saggi 7.)

Despre cariera ştiinţifică a compatriotului nostru Dumitru Şt. Marin, profesor la Universitatea din Bari, s-a mai vorbit ocazional în revista noastră, în legătură cu studiile sale despre Dionys din Halicarnas şi paternitatea tratatului *Despre sublim*, se vorbeşte şi în acest volum, în articolul despre data tratatului Roma—Callatis[1]. Căci una din caracteristicile activităţii colegului nostru răzleţit e multilateralitatea preocupărilor, pe lîngă rîvna neobosită care-l îndeamnă să-şi încerce sagacitatea asupra cît mai multor probleme, de fiecare dată dificile.

Sub acest raport, sumarul culegerii astăzi semnalate e, se poate spune, grăitor, de vreme ce ne poartă din Italia pînă-n Lusitania şi de la inscripţia zgîriată pe fibula prenestină pînă la continuitatea elementului daco-roman pe teritoriul României, trecînd prin paleografie, gramatică istorică şi istorie literară. Cele trei secţiuni ale cărţii cuprind, într-adevăr (grupate după conţinut mai curînd decît după dată, căci în fiecare din ele ni se prezintă scrieri recente alături de altele mai vechi), contribuţii privitoare la toate aceste domenii, ale căror titluri mă socot dator să le reproduc cu atît mai mult cu cît să vorbesc despre toate nu mă-ncumet, din lipsă de răgaz şi de competenţă.

După o scurtă prefaţă, în care autorul evocă împrejurările întocmirii volumului şi-i indică pe scurt cuprinsul, prima secţiune ne prezintă studiile: *Scriptio continua, Lat. 'subrigere' anteriore a 'surgere'?, Rapporti fra 'fhefhaked' e 'feked', L'iscrizione di 'Duenos'*. În cea de-a doua, mai bogată, se citesc contribuţiile (inegale ca întindere şi noutate): *Il 'foedus' romano con Callatis* (împreună cu o *Postilla* adăugată), *I 'prouinciales' ritirati dalla Dacia sotto Aureliano, La continuità dell'elemento daco-romano, Il relaggio romano in Romania, Latinità iberica e latinità dacica*; în sfîrşit, cea de-a treia grupează articolele: *Dionisio di Ali-*

---

[1] Vezi mai sus p. 57—67.

carnasso e il latino, Grammatica e storia nella carriera di C. Iulius Celsus Maximianus, L'epigrafe latino-greca di Lavello, Lucrèce vu par M. Tullius Cicéron, Una inavvertenza di A. Meillet, 'Secundum ea'.

Sînt roadele unei activități de mai bine de treizeci de ani, în care se răsfrînge limpede ceea ce s-ar putea numi procesul de maturizare științifică a autorului, sub raportul metodei și al problemelor luate în considerație. Din păcate, așa cum am mărturisit-o, lipsa de pricepere mă împiedică să judec aci o bună parte din contribuțiile incluse în prima și a treia secțiune a cărții ; despre celelalte voi încerca să dau seamă în linii mari, așa cum obișnuiesc despre cele mai multe lucrări semnalate în această rubrică.

Cum s-a arătat înainte, întîmplarea face ca tocmai în acest număr al revistei să se vorbească îndelung despre studiul închinat tratatului Roma—Callatis, cel dintîi document diplomatic ajuns pînă la noi din istoria veche a României. Publicat pentru întîia oară în 1950, lungul memoriu al lui M. își propunea (pe lîngă îmbunătățirea textului restituit în 1935 de Passerini) urcarea datei documentului din prima jumătate a sec. I î.e.n. în a doua jumătate a sec. al II-lea (ca. 140, cu inevitabila aproximație). Argumentele aduse în sprijinul acestei ipoteze sînt de ordin istoric și lingvistic, dar, cum am încercat s-o dovedesc la pag. 57 urm. ale acestui fascicul, ele nu rezistă criticii. Cititorul are la îndemînă elementele cerute pentru a-și forma o opinie și de aceea nu voi redeschide discuția. Prefer să mă opresc o clipă asupra *Postilei* pe care autorul o publică aci pentru întîia oară și pe care, din această pricină, n-am putut-o lua în considerație în propria-mi tratare a subiectului.

Argumentul nou invocat de M. în sprijinul datării timpurii a *foedus*-ului callatian e acela că, în jurul anului 160 î.e.n., Iuda Macabeul a încheiat și el o alianță cu romanii (I Mac. 8), ceea ce înseamnă, ni se spune, că „non era veramente necessario che i Romani fossero arrivati a contatto *diretto* con le città greche del littorale del Mar Nero, perché queste fossero costrette a stringere alleanza e amicizia con i primi" (p. 198). După acest mod de a vedea, inițiativa ar fi aparținut, în cazul nostru, callatienilor, dar mărturisesc că nu văd limpede nici împotriva căror dușmani ar fi dus aceștia lipsă de ajutor militar (poate împotriva regișorilor sciți din „valea fără iarnă", ale căror monede — bătute desigur de greci — se situează cam în această perioadă ?), nici, mai ales, în vederea cărui folos Senatul s-ar fi obligat să sprijine cu trupe o cetate situată departe de hotarele Republicii, la o dată cînd interesele romanilor în Sud-Estul Europei începeau abia să mijească. Alta era, mă grăbesc să adaug, la jumătatea sec. al II-lea, situația Iudeii, supusă de veacuri Regatului Seleucid, iar în acel moment în plină răscoală împotriva opresorului politic și religios. În această stare de lucruri, sensul misiunii trimise de Iuda la Roma pentru a obține, dacă nu un ajutor efectiv, măcar o recunoaștere din partea celui mai puternic stat mediteranean se poate înțelege. Și tot așa, atitudinea binevoitoare a Senatului, dacă nu uităm că ne găsim la două decenii după pacea de la Apameia, care consacra pentru totdeauna înfrîngerea lui Antiochos al III-lea, făcînd din regatul altădată puternic un stat ruinat de despăgubirile vărsate învingătorilor, sfîșiat de răscoale la toate frontierele și pîndit de romanii care n-așteptau decît un pretext ca să-l desființeze. Ceea ce avea să se-ntîmple, se știe, la sfîrșitul victorios al războaielor cu Mitridate.

De altă parte, problema mai prezintă un aspect pe care nu pot să nu-l amintesc, fie și cu sfiala de a nu putea zăbovi asupră-i cum ar cere-o subiectul. Mă refer la lunga dispută între specialiști în legătură cu data, paternitatea și credibilitatea 'documentelor' folosite în primele două cărți ale Macabeilor, probleme pe care M. nu și le pune și la care nu încearcă să răspundă înainte de a accepta drept autentic tratatul încheiat de Iuda cu Roma (I Mac. 23—30). Această autenticitate a fost pusă nu o dată la îndoială (o recentă trecere în revistă a literaturii asupra subiectului la Martin Hengel, *Anonimität, Pseudepigraphie und 'Literarische Fälschung' in der jüdisch-hellenistischen Literatur*, în *Entretiens Hardt*, XVIII, 1972 p. 231—308) și, dacă în ce mă privește sînt înclinat s-o accept (cu Momigliano, *Prime linee di storia maccabaica*,

Torino, 1931, p. 141—170), nu e pentru că textul inspiră încredere (e destul să citim, în această privinţă, amănuntele din cap. 12 cu privire la pretinsa alianţă a lui Ionathan cu romanii sau scrisoarea vizibil plăsmuită a regelui Spartei Areus către marele-preot Onias, în care spartanii se proclamă „fraţi" (ai iudeilor, coborîtori ca şi ei din Avraam), ci pentru că, aşa cum am încercat s-o arăt înainte, departe de a contrazice o asemenea presupunere, împrejurările istorice o justifică şi o fac acceptabilă. Dar situaţia cetăţilor pontice în sec. al II-lea e cu totul alta, şi ipoteza despre o alianţă a callatienilor cu romanii în jurul anului 140 are puţine şanse să găsească apărători, fie şi după *Postila* în care se invocă precedentul tratatului cu Macabeii.

Aş vrea să pot fi mai călduros în aprecierile despre celelalte contribuţii privitoare la istoria veche a României incluse în volum : lungul memoriu intitulat *I 'provinciales' ritirati dalla Dacia sotto Aureliano, La continuità dell'elemento daco-romano in un libro recente, Il retaggio romano in Romania, Latinità iberica e latinità dacica: aspetti convergenti e divergenti.* Ultimele trei sînt scrieri de circumstanţă (incluzînd o dare de seamă despre broşura în limba franceză *La formation du peuple roumain et de sa langue*, de Daicoviciu—Petrovici—Gheorghe Ştefan), cîtă vreme prima e o încercare stăruitoare şi documentată de a desluşi înţelesul termenului *prouinciales* în faimosul pasaj din biografia lui Aurelian de Pseudo-Vopiscus: „*prouinciam Transdanuuinam Daciam* a Traiano constitutam *sublato exercitu et prouincialibus* reliquit" (39,7). Reluată şi dezvoltată de autor după treizeci de ani (o versiune sensibil mai scurtă, în româneşte, a apărut în Bul. Inst. „Al. Philippide" din Iaşi, în 1943), demonstraţia, întemeiată în primul rînd pe definiţia lui Ulpian : „prouinciales, eos accipere debemus, qui in prouincia domicilium habent, non eos, qui ex prouincia oriundi sunt", reuşeşte să acrediteze opinia după care „I *prouinciales*... ritirati dalla Dacia... sotto Aureliano non furono che *iudices, iudiciales, principales* o magistrati e funzionari di Stato romani in genere e, come tali, essi non potevano essere che in numero limitato". Şi cu asta? ar putea spune (şi vor spune desigur) adversarii continuităţii elementului daco-roman pe pămîntul Daciei : e oare problema rezolvată? Şi poate fi ea temeinic rezolvată cu ajutorul interpretării oricît de corecte a unui text de îndoielnică paternitate şi de tot atît de îndoielnică credibilitate? — Mă tem că e aci o iluzie tenace a filologilor şi a istoricilor de formaţie literară. În realitate, răspunsul la această întrebare şi la altele tot atît de importante, legate de formarea limbii şi a poporului român, e de aşteptat de la săpăturile arheologice care în ultimii douăzeci de ani au contribuit la lămurirea acestor probleme litigioase în mai mare măsură decît două secole de sterile dispute în jurul cîtorva texte antice, laconice şi obscure.

D. M. Pippidi

FRANCESCO BALLOTTO, *Storia della letteratura greca*, ed. IV, Milano, Signorelli, 1972, 942 pagini.

Ediţia a patra a manualului de istoria literaturii greceşti se prezintă în aceleaşi optime condiţii tipografice ca şi celelalte ediţii. Nu numai conţinutul textului a fost revăzut şi amplificat, dar, la sugestiile recenzenţilor, au mai fost adăugaţi unii autori care fuseseră omişi. Acum manualul, care se adresează atît elevilor din ultimele clase de liceu cît şi studenţilor din primul an, se prezintă ca o clară, preţioasă şi bogată panoramă a literaturii greceşti, pusă la punct cu ultimele cercetări. Într-adevăr atît elevul studios de liceu, cît şi studentul poate găsi un îndrumar rapid, dar şi temeinic în vastul cîmp al problemelor pe care le ridică literatura elină. Din punct de vedere structural, manualul oferă unele particularităţi care-l diferenţiază